

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ "ΜΕΤΑΦΟΡΑ,"

Μετά τῆς ἀριστοτελικῆς ὀρέξεως τοῦ εἰδέναί, πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ παραδεχθῶμεν καὶ μίαν ὄρεξιν τοῦ *συνθέτειν* — ἀνάγκην ἢ ζῶσαν, νομίζω, *ἀδράνειαν* τοῦ ἀνθρωπείου πνεύματος νὰ ζητῇ μίαν ἐκάστοτε τὴν ἀλήθειαν, ἀσάλευτον καὶ ἀναλλοίωτον — συνομοταξίας μονίμους τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων φαινομένων καὶ πραγμάτων, νόμους καθολικοὺς ἀπαρεγκλίτους, καταλύοντας τὴν ἀπειρίαν τῶν ἀλλοιώσεων καὶ μεταβολῶν, καὶ τὴν σύνθεσιν ταύτην νὰ προεκτείνῃ καὶ πέραν τῶν φυσικῶν ὁρίων, εἰς μίαν ἀπωτάτην αἰτιογόνον ἀρχὴν, τὴν πρώτην ἀφετηρίαν τοῦ *ἐνιαίου* Σύμπαντος. Τῆς ὀρέξεως δὲ ταύτης ἀρχικὴν καὶ θεμελιώδη ἐκδήλωσιν φυσικὸν νομίζω νὰ θεωρήσωμεν τὸ σχῆμα τῆς μεταφορᾶς¹. Ἐὰν ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως *μεταφορὰ* εἶναι ἡ μετάθεσις ὀνόματος ἀπὸ ἐνὸς πράγματος εἰς ἕτερον ἐπὶ τῇ βάσει ὁμοιότητός τινος κοινῆς τῶν δύο πραγμάτων, κατ' ἀνάγκην τῆς μεταφορικῆς ἐκφράσεως προηγεῖται μία τις συγκριτικὴ τούτων ἐποπτεία, μία ἔρευνα συνθετικὴ πρὸς ἔνωσιν διαφόρων φαινομένων ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα.

* *

¹ Ἀρχέτυπος ἀλλοτροπία τῆς *μεταφορᾶς* εἶναι ἡ ὀνοματίσις τέως ἀγνώστου καὶ *ἀνωνύμου* πράγματος διὰ τοῦ

¹ Ἴδε τὰς πραγματ. μου: Συμβολ. ἱστορ. φυσ. ἐπιστ. σ. 11, Inertie polymorphe, σ. 7, La Terminologie des anciens («Isis» VII, σ. 468 ἔξ.), Ἐπιστ. καὶ ποίησ. («Ἀνθρώποτ.» Γ. σ. 20.).

ὀνόματος (ἢ παραγώγου τῆς ἰδίας ῥίζης) ἑτέρου πράγματος γνωστοῦ. Οὕτως ἐπὶ παραδ. διὰ τῆς λέξεως: *καίειν*, δηλωτικῆς τῶν ἰδιοτήτων τοῦ πυρός, τοῦ ἀπανθρακοῦντος καὶ συρρικνοῦντος καὶ μελαίνοντος, διευπλώθη καὶ τὸ ἀπομαύρισμα τῶν φυτῶν ὑπὸ τοῦ ψύχους. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀνάγονται σήμερον εἰς ὁμοίαν χυμικὴν προᾶξιν, ἐννοοῦμεν διὰ τοῦ παραδείγματος τούτου, πῶς ἡ μεταφορὰ δύναται πολλάκις νὰ ὑποδηλοῖ ὅτι τὰ οὕτω παραβαλλόμενα ὀφείλονται εἰς τοὺς αὐτοὺς φυσικοὺς νόμους. Οὐδὲ θὰ ἦτο ἴσως δυνατὴ οἰαδῆποτε ἀναλογία, ἐὰν τὰ *ἀνάλογα* δὲν ἦσαν καὶ ἀποτελέσματα ὁμόλογα αἰτίας ἀπωτέρας. Ἐντεῦθεν δέ, ἡ πρωτογενῆς αὕτη λεξιγόνος μεταφορὰ, πλουτίζουσα τὴν γλῶσσαν, ἀξάνει συνάμα τὸν κύκλον τῶν γνώσεων ἡμῶν καὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ προϊστορικὴ ἀρχὴ καὶ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἄμεσος συνάρτησις τοῦ μεταφορικοῦ (συνθετικοῦ) ἐνστίκτου τοῦ ἀνθρώπου.

*
* *

Συναφῆς πρὸς τὴν ἀνωτέρω εἶναι ἡ *ποιητικὴ* μεταφορὰ, παράστασις ὀνομασμένου ἤδη πράγματος διὰ τοῦ ὀνόματος ἑτέρου, κατὰ τινα παρομοίωσιν διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως καὶ διὰ τοῦ λόγου ἢ διὰ τῆς φαντασίας — μετακινήσεις ὀνομάτων κάποτε ἐξαφνικαί, τὰς ὁποίας τίς οἶδε ἐάν ποτε καὶ ταύτας δὲν διατυπώσῃ εἰς θεωρίας τὸ μεταφορικὸν πνεῦμα τοῦ φυσιοδίφου ἢ ἡ *ἀναλογία* τοῦ μαθηματικοῦ.

Τοιαύτη, νομίζω, διὰ ποιητικῶν μεταφορῶν σύνθεσις χαρακτηρίζει τὴν φιλοσοφίαν τῶν Προσωποκρατικῶν ποιητικῶν φιλοσόφων, οἵτινες, συνδυάζοντες τὰς λαϊκὰς ἐκ τῆς ἐμπειρίας παρομοιώσεις καὶ μεταφορὰς πρὸς συνθέσεις ἐκ τῆς φιλοσόφου σκέψεως, ἤνωσαν τὸν ἀνόργανον πρὸς τὸν ὀργανωμένον κόσμον καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα πρὸς ἠθικά, εἰς μίαν θαυμαστὴν Γενικὴν «Φυσιολογίαν».

Οὕτως ὁ Ἐμπεδοκλῆς παραβάλλει τὰ *φύλλα* πρὸς τὰ *πτερὰ* καὶ πρὸς τὰς *τρίχας*, καὶ ἀποκαλεῖ τὰ δένδρα *ώτοκα*

καὶ τὴν θάλασσαν *ιδρωτα τῆς Γῆς*, ὁ Ἀναξαγόρας μεταφέρει τὴν *φιλίαν* καὶ τὸ *νεῖκος* ἐκ τῆς Βιονομίας εἰς τὴν Μηχανικὴν τῆς ὕλης, ὡς τοῦναντίον ὁ Ἐμπεδοκλῆς παραβάλλει τὴν διὰ φιλίας ἔνωσιν πρὸς τὴν δι' ὀποῦ πῆξιν τοῦ γάλακτος. Εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐκ τῶν «μορίων» συστάσεως τῆς ὕλης δὲν εἶναι πιθανῶς ἀμέτοχος ἡ θεὰ πλήθους ἀνθρώπων ἢ δένδρων, ἠνωμένων μακρόθεν ἢ χωρισμένων ἐκ τοῦ πλησίον εἰς *ἄτομα*, καὶ τὸν ἀφορισμὸν αὐτοῦ «πάντα ᾄει» ἐνεπνεύσθη ὁ Ἡράκλειτος ἐκ τοῦ ἀενάου ρεύματος τοῦ ποταμοῦ.

Τοιαῦται δὲ παραβολαὶ ἐγίνοντο συνήθως εἰς τὰ παράλληλα φαινόμενα τῶν αἰσθήσεων, καὶ ὠνόμασαν τὴν *φαιάν* ἢ *λευκὴν* καὶ *μέλαιναν* φωνήν, τὴν *ὄξειαν* ἢ *ἀμβλεῖαν* γεῦσιν κατὰ μεταφορὰν ἐκ τῆς ἀφῆς. Τῶν ὀδμηρῶν δὲ βεβαίως σωματίων ἡ *ἀπορροή* ἐπεξετάθη εἰς καθολικὴν θεωρίαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Ἐπίκουρος ἐξήγησε καὶ τὰ φαινόμενα τῆς ἔλξεως τοῦ ἠλέκτρου καὶ τῆς μαγνήτιδος, ὁ δὲ Δημόκριτος καὶ αὐτὰ τὰ ὄνειρα—εἶδωλα ἐκ τῆς ἀπορροῆς τῶν γεγονότων.

*
* *

Ἄλλ' ὡς μεταφορὰς δυνάμεθα ὁμοίως νὰ χαρακτηρίσωμεν καὶ τὰς *εἰκονικὰς* παραστάσεις καὶ τὰ *σύμβολα*. Διὰ νὰ συμβολίσωμεν τὴν ἀνδρείαν μὲ τὸν λέοντα, ἀνάγκη φυσικὰ ὁ λέων νὰ ἔχη τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας, ὅθεν καὶ ἀποκαλεῖται ὁ ἀνδρεῖος: *λέων* μεταφορικῶς. Ὁ Καῖσαρ, ἔχων σύμβολον αὐτοῦ τὸ ἔντομον *ψυχὴν*, μετέφερε τὸ ὄνομα τῆς ψυχῆς εἰς τὸ κεντρικὸν αὐτοῦ προτέρημα τῆς *ταχύτητος*. Καὶ τὰνάπαλιν, ἐὰν ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὀνομάζῃ, ὡς εἶδομεν, τὸ ὕδωρ μεταφορικῶς *ιδρωτα*, συμβολίζει διὰ τοῦ ιδρωτός τὰ ὕδατα. Τοιαῦται δὲ μεταφοραὶ εἶναι ὄχι μόνον τῶν Πυθαγορείων τὰ «σύμβολα» καὶ τὰ παρεϊκάσματα, οἷον τὸ «ἀπέχεσθαι κυάμων» = μὴ πολιτεῦεσθαι, καὶ «καρδίαν μὴ ἐσθίειν» = ἀλυπίαν ἀσκεῖν, κτλ., ἀλλὰ καὶ τὰ *αἰνίγματα* καὶ αἱ *ἀλληγορίαι* τῶν μύθων τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα τῆς Ἑλλ. Μυθολογίας, τοῦ θαυμασίου προφητικοῦ

βιβλίου τῆς Ἐπιστήμης, τοῦ ὁποίου ἡ ἐνδελεχὴς ἔρευνα θὰ ἠδύνατο νὰ παράσχη ἐνδιαφερούσας συμβολὰς εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἐπιστημῶν.

*
* *

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη σύνθεσις διὰ τῆς μεταφορᾶς καὶ τῆς «ἀναλογίας» ἀποτελεῖ τὸν κατ' ἐξοχὴν χαρακτῆρα τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Μεσαίωτος, ἣτις δὲν ἐζήτει μόνον τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀγνώστου διὰ ποιητικῶν παραθέσεων καὶ παραβολῶν, ἀλλ' ἐπίστευε συνάμα κατ' ἐπέκτασιν, ὅτι ὁ Δημιουργὸς ἔκρυψε τὰ μυστικὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ διὰ συμβόλων καὶ ὑπεδήλωσε τὰς ιδιότητας ἐκάστου πράγματος διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, προερχομένου καὶ τούτου ἐκ τῆς πεπωμένης μοίρας, καθὼς παρουσιάζουσιν οἱ Ὀνειροὶ τὰ γεγονότα τοῦ μέλλοντος κεκλεισμένα ἐντὸς τοῦ κελύφους συμβολικῶν παραστάσεων.

Ἐν τῷ «Φυσιολόγῳ» ἐπὶ παρδ. ἡ ιδιότης τοῦ ἀθώου συμβολίζεται ἐκ φύσεως διὰ τῆς περιστερεᾶς, τῆς ὁποίας ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρξὶς ἔχει λόγον μόνον ἐφόσον ὑφίσταται ἐπὶ τῆς Γῆς ἡ ἀθωότης. Ἀναλόγως οἱ χυμευταὶ εἰς τὰς ὁμοήχους λέξεις ἔβλεπον, κατὰ παρετυμολογίαν ἢ παραθέσιν καὶ ἀντίφρασιν, καὶ τὰς ὁμοίας τῶν πραγμάτων ιδιότητας, τὴν *λιτότητα* ἐπὶ παρδ. εἰς τὸν *λίθον* καὶ τὸ *κοινὸν* εἰς τὸ ὄνομα τοῦ *κυνός*.¹ Καὶ τοιούτους ἀκριβῶς συμβολισμοὺς ἀπαντῶμεν εἰς τὰ ἱερογλυφικὰ τῶν Αἰγυπτίων, πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν φαίνονται ἄσχετα ὄχι μόνον τὰ Πυθαγόρεια αἰνίγματα, ἀλλὰ καὶ ὁ συμβολισμὸς τῆς Χυμευτικῆς καὶ τῆς Ἀλχυμείας.

*
* *

Ἄλλ' ἡ *μεταφορά*, ὡς ὀνομασία διαφόρων πραγμάτων διὰ τῆς ἰδίας λέξεως, δύναται βεβαίως ν' ἀγάγη καὶ εἰς τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἀπλῶς ὁμοίων ἢ ἀναλόγων ὡς τῶν αὐτῶν κατὰ πλάτος—εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν ἀναλογιῶν εἰς ταυτό-

¹ Ἰδ. τὸ ἄρθρ. μου ἐν Revue des Étud. Grecq. XXXV. σ. 315.

τητας. Τὸν κίνδυνον δὲ τοῦτον τῆς μεταφορικῆς ἐκφράσεως πρῶτος ἐτόνισεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐλέγχων τὴν ποιητικὴν ὀνοματολογίαν τῶν προσωκρατικῶν καὶ συνιστῶν τὴν χρῆσιν τῶν «κυρίων» ὀνομάτων ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ. Ἡ δὲ τῶν «ὄρων» διατύπωσις καὶ ἡ εὐρεσις τῆς ἀσυγχύτου τῶν σωμάτων ὑποστάσεως, ἀπετέλεσεν ὡσαύτως τὸ ἐλατήριον τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ὄχι μόνον ἡ κατ' αἴσθησιν πρωτογενὴς αὕτη ἀντίληψις τῆς μεταφορᾶς, ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τῆς παρατηρήσεως ἐπαγωγή καὶ ἡ τῆς σκέψεως ἀναλυτικὴ ἐργασία τῆς Ἐπιστήμης, δύναται ἐπίσης ν' ἀγάγη εἰς τὴν παραμέλησιν τῶν λεπτομερειῶν καὶ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν καθ' ἕκαστα πραγμάτων. Διὰ τοῦτο, ἐφόσον τὰ πράγματα καταντῶσι διὰ τῆς συνθέσεως κλάδοι τοῦ αὐτοῦ κορμοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον σαφέστερον πρέπει συγχρόνως τὰ μέρη ταῦτα νὰ διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων. Καθὼς ἡ τοῦ ἐδάφους συνέχεια, αὕτη προκαλεῖ τὸν σαφῆ καθορισμὸν τῶν ἰδίων κτημάτων, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην, καὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ **ὀρισμοὶ** ὀνομάσθησαν ἀκριβῶς ἐκ μεταφορᾶς τῶν τοπικῶν ὀροθεσιῶν. Ἡ ἀπαραίτητος δ' ὅμως ἀναλυτικὴ ἐργασία τῆς Ἐπιστήμης οὐδαμῶς ἀναιρεῖ οὔτε βεβαίως τὴν ἀνάγκην τῆς συνθέσεως, ἀλλ' οὔτε τὴν πρὸς ταύτην χρησιμότητα τῆς μεταφορᾶς.

Ἐντεῦθεν δέ, ὄχι μόνον ὁ ποιητικὸς καὶ πυθαγορίζων Πλάτων εἰς τὴν ἀναλυτικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν τῶν «ὄρων» παρομοιάζει καὶ μεταφέρει καὶ ἀλληγορεῖ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ κατ' ἔξοχὴν φυσιοδίφης καὶ πιστὸς τηρητῆς τῆς Σωκρατικῆς μεθόδου,¹ παρ' ὅλην τὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς μεταφορᾶς ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ, ἐκ τοῦ μεταφορικοῦ πνεύματος ἐμπνέεται τὰς συνθετικὰς αὐτοῦ παραβολὰς τῶν φυσικῶν φαινομένων πρὸς ἀλληλα καὶ πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ ἡθικοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ καὶ τῆς νεωτέρας Ἐπιστήμης τοῦ φυσιοδιφικοῦ ἐργαστηρίου, τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τῆς ἀκριβολόγου

¹ Ἴδε τὴν πραγματ. μου: Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς φυσιοδίφης (Ἐπιστ. Ἐπετ. Φυσικομαθ. Σχολ. Πανεπιστ. Α. σ. 111 ἐξ).

κυριολεξίας, πολλαὶ συνθέσεις, ἀπτόμεναι τῶν μεταφυσικῶν ὀρίων — ἡ ἐπέκτασις ἐπὶ παρῶν τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως ἀπὸ τῆς Φυσιολογίας εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους τῶν Φυσ. Ἐπιστημῶν καὶ ἀπὸ τούτων εἰς τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιστήμας, ἡ διὰ τῆς ἀστρονομικῆς μηχανικῆς ἐρμηνεία τῶν φαινομένων τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν φαινομένων τῆς διανοήσεως, κτλ. ὀφείλονται καὶ εἰς τινὰ ἀντίληψιν κατὰ ποίησιν ἢ μεταφορὰν — ὡς τινες ἀνομασίαι ἀδιορίστων πολλάκις ἢ ἀπλῶς ἀναλόγων φαινομένων μιᾶς Ἐπιστήμης διὰ τῶν πραγματολογικῶν ὄρων ἐξ ἄλλου ἐπιστημονικοῦ κύκλου, ἀπτοτέρου καὶ μᾶλλον θετικοῦ ὑποκειμένου. Καὶ διὰ τοῦ γλωσσαρίου τῆς ὑδροστατικῆς διατυπῶνται, ὡς γνωστόν, σήμερον τὰ ὀλιγώτερον καταληπτὰ φαινόμενα τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Ἐφ' ὅσον ἀκριβῶς θεμελιοῦται διὰ τῆς ὑπερπαρατηρήσεως ἡ ἀπέραντος πυραμὶς τῆς Ἀληθείας, ἐπὶ τοσοῦτον αὐτόματοι προβάλλουσιν αἱ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις καὶ πλησιάζουν βαθμηδὸν πρὸς ἀλλήλας αἱ ὀροθεσίαι τῆς φαντασίας καὶ τοῦ λογισμοῦ.

*
* *

Τὸ μεταφορικὸν πνεῦμα θὰ ἠδυνάμεθα ἐκ τῶν ἀνωτέρω νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς τὴν πρωτοπορείαν ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν ὁδῶν, διὰ τῶν ὁποίων διῆλθεν ἡ ἀλήθεια, ὡς τὸν μυστικὸν ὀδηγητὴν, τὸν παρέχοντα τὸ ἄκρον πολλαχοῦ τοῦ νήματος εἰς τὴν εὔρεσιν τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀρχῶν. Καὶ ἰδοὺ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν προτεραιότητα τῆς Ἑλλ. Φιλοσοφίας εἰς πολλὰς νεωτέρας ἐπιστημονικὰς κατακτῆσεις, καὶ πῶς ἡ Ποίησις (τόσον κοινῶς θεωρουμένη ὡς τῆς Ἐπιστήμης ὁ ἀντίμαχος), κατ' ἐξοχὴν τέχνη τῆς μεταφορᾶς καὶ τῶν εἰκόνων, δύναται νὰ προσφέρῃ μίαν αὐτόχρονην θετικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἐντελέχειαν τῆς Ἐπιστήμης. Ἐντεῦθεν δέ, ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς θὰ ἐγένετο καὶ ἀληθὴς ἐπιστήμων, καὶ τᾶνάπαλιν ὁ μέγας ἐρευνητὴς τῶν φυσικῶν νόμων θὰ εὔρισκε τὰς ὠραιότερας στροφὰς διὰ νὰ ψάλῃ τὰ ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας τοῦ Δημιουργοῦ.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ